

2014-04-14

Vikingen i folkmun och i verkligheten

Två ord som tilldragit och tilldrar sig intresse är *viking*, femininum, som innebär 'sjötåg, härnadståg till sjöss' under vikingatiden, d.v.s. 800-1050 e.Kr. och *viking*, maskulinum, som avser deltagare i en sådan färd. Den här texten syftar till att redogöra för det aktuella forskningsläget vad avser dessa ord.

I dagarna har utställningen *Vikings: life and legend* öppnats i det nya Sainsbury Exhibitions Gallery på British Museum i London. Den pågår till den 22. juni. Det är 30 år sedan man senast ställde ut de sjöfarande och invaderande nordborna i Storbritannien. Ämnesvalet visar det stora intresse som nordisk vikingatid rörer och som verkar motstå tidens tand.

Museet anför att benämningen *viking* vanligen tillämpas på de skandinaviska folken från sent 700-tal till omkring 1100. Utställningens intendent, Gareth Williams, hoppas förnya museibesökarnas bild av vikingarna. Man framhåller att de förutom att genomföra raider över havet också var bönder, fiskare, handelsmän, skickliga hantverkare och samhällsbyggare. Man breddar således vikingens verksamhetsområde. På så sätt blir det fler vikingar och deras spetskompetens tonas ner.

Språkforskare, arkeologer och historiker har i flera hundra år ägnat stort intresse åt företeelsen och benämningen *viking*. Forskningen har ännu inte nått fram till en allmän etymologisk uppfattning. Större framgång har de isländska sagoförfattarna och romantiserande diktare från 1800-talet haft. En god grund har lagts för kommersialisering och ideologisering.

Sedan den förra brittiska vikingautställningen har forskningen inte stått helt still. Den brittiska professorn Christine Fell publicerade 1986 en undersökning av anglosaxiska handskrifter med syfte att spåra vad man på de brittiska öarna menat med begreppet *viking* över tid (C.Fell, *Old English wicing: A question of semantics*, Proc. of the British Acad. 72, 1986, 295—316). Det tidigaste belägget har funnits i ett glossarium, som legat till grund för tre överlevande manuskript: Corpus, Épinal, och Erfurt ordlistorna. Bl.a. med utgångspunkt från innehållet har förlagan daterats till 600-talets senare fjärdedel, ungefär samma tid som manuskriptet i Épinal i nordöstra Frankrike. En samling latinska glosor ur Orosius klassiska verk "Seven Books of History Against the Pagans" från tidigt 400-tal ingår i glossariet. Där finns bl.a. *piraticam*, femininum som betyder sjöröveri. Det har i slutet av 600-talet översatts till anglosaxiska *wicing- sceaðan*, "a perfectly proper gloss for the abstract 'piracy'" (Fell). *Sceaðan* har betydelsen 'brott, tjuvnad, skadegörelse'. På runsvenska motsvaras det sammansatta ordet av *viking*, femininum, med betydelsen 'vikingafärd, att dra i viking'. Endast tre belägg för detta ord, alla från 1000-talet, finns i Skandinavien, av vilka ett (Vg61) i Edsvära socken 15 km öster om Vara där Tola satt upp en sten efter Geir hennes son, en mycket god och modig man som dog i *viking* i västerled. De andra två inskrifterna finns på danska runstenar i Västra Strö (DR334) och Gårdstånga (DR330), den senare nu flyttad till Lund. Det maskulina *vikingr*, 'han som utför sjöröveriet' finns även det endast i tre runinskrifter under vikingatid, en i Småland (Sm10), en i Uppland (U617) och en i Tirsted på Lolland (DR216) i Danmark, nu Nationalmuseet i Köpenhamn. Den uppländska inskriften innehåller *vikinga vorðr*, d.v.s. vakt mot vikingar, och avser sannolikt sjörövare från Estland (?). Norge saknar helt belägg för dessa ord under motsvarande tid. De sex skandinaviska beläggen skulle rentav kunna vara anglosaxiska lånord. Hälften (3) av dem har ristats inom danskt område, som uppvisar betydligt färre runinskrifter än dåvarande Sverige. Om orden hade varit produktiva i de nordiska länderna under vikingatid hade de med säkerhet använts flera gånger än sex i de samtida fler än 4000 runinskrifterna. Många av dessa uttrycker efterlevandes stolthet över döda sjörövare och legosoldater.

Abstrakta *viking* fem. uppträder alltså långt före den tid vi kallar vikingatid som ju anses börja 793 e.Kr. med ett överraskande anfall på det oförberedda klostret Lindisfarne. Lika oväntat är att sjöröveriet, enligt Orosius, syftar på händelser under antiken och i Medelhavet, närmare bestämt på Balearerna. Av den anglosaxiske skrivaren har begreppet använts med betydelsen 'piratdåd' och utan koppling till etnicitet.

Fell finner i sitt material, i vilket hon uteslutit svårdaterade fornengelska epos som *Widsith* och *Beowulf*, på grund av osäker datering och lägre grad av tillförlitlighet än prosan, att anglosaxiska *wicing* inte har stått för ”invaderande skandinaver”. Vid regelrätta strider mellan härar under organiserad ledning förekommer inte benämningen. Fartygstypen som kan kopplas till vikingar inverkar också. Långskepp kan indikera vikingar medan knarrar, handelsfartyg, inte gör det. De nordiska ”vikingarna” verkar ha bedrivit privat företagsamhet till sjöss och på de brittiska öarna.

Det senaste, heltäckande, vetenskapliga arbetet rörande språkets ’vikingar’ är skrivet av Uppsalaprofessorn emeritus, Thorsten Andersson, i *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* (RGA), ett facklexikon och standardverk. Thorsten Andersson är professor i nordiska språk och medarbetare i RGA sedan 1995. I band 35, som kom ut 2007, sammanfattar han forskningsläget och drar slutsatser. Lexikonets språk är tyska. En avgiftsbelagd databas finns på nätet.

Den språkliga granskningen mynnar ut i konstateranden och slutsatser. De gängse hypoteserna rörande ordbildningen beskrivs. De är fyra:

- vikingarna lurpassade på sina offer inne i *vikarna*
- de kom från *Viken*, ett relativt gammalt namn på Oslofjorden
- de bodde i läger i England med ortnamn som slutar på *wic* och bedrev köpenskap
- de *avvek* från hemlandet.

Inget av dessa förslag verkar tilltalande från betydelsens synpunkt. De kan inte heller förklara uppkomsten av de två genusformerna. Thorsten Andersson finner det klarlagt att *viking* har betytt ’pirat’ och att ordet har sitt ursprung i något av de germanska språken.

’Pirat’ i sin tur kommer, enligt Isidor av Sevilla, c. 560 - 636 e.Kr., av grekiska ’eld’ eftersom sjörövare ofta satte eld på plundrade fartyg. Medelhavets sjöfart och kuster har av naturliga skäl sedan tusentals år varit en klassisk skådeplats för pirater. Plutharkos berättar hur pirater kidnappade den unge Julius Caesar år 75 f.Kr. i Egeiska havet. Julius lär ha skrattat åt den begärda lösensumman och mer än fördubblat den. Utlöst återvände han manstark till piraternas bas och tog tillbaka talenterna och mer till. Piraterna fängslades för att senare korsfästas, vilket Caesar hade lovat dem. Ett löfte han höll.

Jag hade förmånen att, uppbackad av dåvarande riksantikvarien, professor Sven B.F. Jansson, kunna publicera *Vikingen—roddaren* i Kungl Vitterhetsakademiens tidskrift *Fornvännen* 78 1983. Med den framfördes ett nytt förslag till *vikings* etymologi. Det äldsta kända längdmåttet till sjöss i germanska språk är *vika*, *veckosjö* som motsvarar den sträcka som en omgång roddare tillryggalade innan man ”växlade” vid årorna. Roddarna arbetade i skift och ”vek” från sätet vid avlösningen, jfr. tyska *weichen*. eppens skrovform anpassades till rodden. Man kunde inte kryssa utan köl och använde därför segel bara vid öppen vind. Kontinuerlig rodd krävdes för att ta sig fram mot vind och ström. Rodden har kommit sent till de nordiska länderna. Det äldsta kända nordiska roddfartyget är Nydamskeppet i södra Jylland som med dendrokronologi har daterats till 320 e.Kr.

Nordbornas härjningar på de brittiska öarna krävde tillräckligt stora skepp för att bära dubbla besättningar och dubbla besättningar från flera skepp krävdes för att vinna striden som väntade iland. En ’viking’ skulle kunna vara en skiftesroddare, en som turas om att ro. Detta förslag har upptagits positivt av flera forskare, bl.a. Thorsten Andersson. Det skulle också förklara ordbildningen *viking* fem. resp. *viking* mask..

Vid piratdåd finns det förövare och offer. Vilken av dessa kategorier som myntat benämningen pirat är inte svårt att gissa. Det är också antagligt att vikingarnas offer inte i första hand tänkte på hur den rodd som fört fientliga skepp till deras land organiserats. Resonemanget leder till att vikingarna själva kallade sig så. Så gott som alla ombord måste delta i rodden och den upptog huvuddelen av tiden. Benämningen låg nära till hands och var praktiskt betingad. Men de överlägset flesta beläggen för ordet finns i anglosaxiska källor. Under och efter den romerska ockupationen av de brittiska öarna var det kanske angler, saxare, friser och jutar som myntade ordet och kallade sig vikingar. De angrep romarnas sjöfart och gjorde strandhugg på motstående kust.. Romarna tvingades anlägga befästningar för kustförsvar och inrättade ett militärdistrikt, *Litus Saxonicum*, på ömse sidor av Engelska kanalen. Mot fiender i norr anlades Hadrianus mur. När sedan den nordiska vikingatiden började fick anglosaxarna smaka på sin egen medicin.

Den första vikingatiden härjades sjöfarten och den brittiska kusten av germanska, men icke nordiska, pirater som rodde skepp av samma typ som det man t.ex. funnit i Sutton Hoo i England. Perioden varade kanske ett par hundra år från 300-talet till dess anglosaxarna blivit tillräckligt etablerade för att kunna

försvara sig. Det bör vara under den perioden som begreppet och orden kom till. När den nordiska vikingatiden började fanns redan nomenklaturen och den användes av dem som skapat den. Däremot finns inte tillräcklig bevisning i runinskrifterna för att nordborna själva kallat sig vikingar. De ytterst få belägg som finns kan vara lånord från det anglosaxiska språkområdet.

Gamla ord kan med tiden fyllas med nytt innehåll. *Viking* i nutida svenska är inte samma ord som *vikingr* under vikingatid. Detta kräver ingen åtgärd och går inte heller att göra något åt. Vad ordet betydde för mer än 1000 år sedan är däremot av vikt för vår förståelse av det förflutna.

Bertil Daggfeldt